

Всеукраїнська наукова конференція

«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»

29 квітня 2025 року
М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України
Науково-дослідного інституту козацтва при Інституті
історії України НАН
України**

Одеський національний морський університет

Одеський національний художній музей

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2025

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 18 червня 2025 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 17 від 26 червня 2025 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Яковлєва Д. Є. (Одеса) –
відповідальний секретар

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Бруяко І. В. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «**Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень**», яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Гончарук Т. Г.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1934–1938)	
<i>Левченко Валерій</i>	9

ШКІЛЬНА ОСВІТА ОДЕЩИНИ В 1944 Р.	
<i>Осипенко Олександр</i>	18

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	
<i>Артюх Ірина</i>	23

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1932-1933 РОКІВ: НА МАТЕРІАЛАХ ОДЕЩИНИ	
<i>Ахмедова Айна, Діанова Наталія</i>	30

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЩОДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ І НАУКИ В ОДЕСІ ПЕРІОДУ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 РР. У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ	
<i>Барабаш Владислав, Левченко Валерій</i>	38

ВІДГОМОН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.) НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМ	
<i>Бережна Валерія, Савченко Віктор</i>	47

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПІЧНИХ КАХЕЛЬ ЗА ЗОБРАЖЕННЯМИ НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ПОЛТАВИ	
<i>Березанський Антон, Коваленко Оксана</i>	54

ДАНІ ПРО ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В «ГЕОГРАФІЇ» СТРАБОНА	
<i>Єрмакова Валерія, Водько Владислав</i>	59

Левченко Валерій, к.і.н., доцент,
професор кафедри соціальних та
гуманітарних дисциплін
Одеський національний морський
університет

м. Одеса

УДК 930:37.015.3(477.74)

З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1934–1938)

Анотація. У статті на основі широкого загалу джерел коротко розглядається історія Одеського німецького педагогічного інституту. Незважаючи на політичні та економічні складнощі, було докладено зусиль для вирішення питань матеріально-технічного забезпечення, створення умов для діяльності педагогічного колективу, підготовки та перепідготовки німецькомовних педагогічних кадрів.

Ключові слова: Одеський німецький педагогічний інститут, німецькомовна вища освіта, вища школа Одеси, підготовка вчителів.

Історія системи освіти України представляє широке дослідницьке поле, комплексне вивчення якого неможливе без дослідження національного аспекту в цій проблематиці. Одним із складових моментів цього процесу є наукове осмислення становлення та функціонування німецькомовної освіти в УСРР. Історія німецькомовної освіти з одного боку є частиною історії системи освіти в УСРР, а з іншого – складовою історії культури німецького етносу.

Дослідження історії етнонаціональних аспектів державної політики України є одним із пріоритетних напрямів у розвитку цих процесів на сучасному етапі. Не виняток становить історія німецького етносу в УСРР в 1920-х – 1930-х рр. Метою дослідження є реконструкція історії становлення та розвитку

німецькомовної освіти в Одесі в 1920-ті – 1930-ті рр., узагальнення її досвіду, місця і ролі у соціальних, економічних і культурних перетвореннях, що відбувалися в житті німецького етносу. Основні завдання дослідження: виявити і ввести до наукового обігу архівні матеріали, що дозволяють максимально можливо продемонструвати процес становлення та розвитку німецькомовної освіти; розкрити особливості становлення німецькомовних вишів; виявити форми і методи їх роботи; визначити роль німецької вищої школи в УСРР.

У березні 1934 р.¹ для німців УСРР, які компактно мешкали в 30 районах Одеської, Донецької, Дніпропетровської та Київської областей, в Одесі було відкрито Німецький педагогічний інститут (ОНПІ) – педагогічний вищий навчальний заклад з метою підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для німецьких національних шкіл. ОНПІ не випадково було відкрито в Одесі, бо в цьому місті 1920 р., враховуючи національне розмаїття населення Одеської губернії, у складі Одеського інституту народної освіти (ОІНО, 1920–1930) з першого (1920/21) навчального року було відкрито німецьке відділення [1]. 20 серпня 1920 р. на засіданні Ради ОІНО після доповіді А. Осмоловського було прийнято рішення про відкриття німецького відділення в селі Маріїнське (нині – смт Великодолинське Овідіопольського району Одеської області), де організовувалися показові школи, дитячі садочки і велике господарство, які на основі трудових методів виховання і навчання повинні були обслуговувати самі студенти [2, с. 90]. Беручи до уваги вказівки від НКО УСРР та в зв'язку з фінансовими проблемами 28 вересня 1920 р. було прийнято рішення про перенесення німецького відділення з села Маріїнського до Одеси [1, с. 106]. У січні 1921 р. його викладацький і студентський контингенти були переведені до складу ОІНО як окремий підрозділ, а навесні того ж року воно склало основу для створення робітничого факультету [2, с. 90].

¹ Н. Кривець помилково вказує 1924 р. Див.: Кривець Н. В. Одеський німецький педагогічний інститут // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. С. 551.

Восени 1923 р. відповідно до офіційної постанови президії Українського головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти від 12 листопада 1923 р. німецьке відділення було вдруге виділено в самостійний структурний підрозділ ОІНО [3, с. 3] та функціонувало протягом усього часу існування цього вишу. Основним напрямом його діяльності була підготовка педагогічного персоналу для німецьких освітніх установ (дитячі садки, школи, дитячі будинки, клуби, хатичитальні, бібліотеки тощо) у місцях компактного проживання німців. Відповідно до програми навчання після робітничого факультету слухачі відділення протягом 4 років навчалися на факультеті соціального виховання. У 1924 р. було проведено перший набір учнів (40 осіб) на робітфак з терміном навчання 1 рік. Тривалий час завідувачем відділення був В. Мануляк (1924–1925, 1926–1928) [1, с. 125; 4].

Німецьке відділення ОІНО також створювалося з метою підвищення кваліфікації вчителів шкіл цієї національності. Воно входило до складу інституту як структурна одиниця, мало свої факультетські й предметні комісії, навчально-допоміжні установи, робітничий факультет. Канцелярія робітфаку відкритого 1923 р. знаходилась у приміщенні на вулиці Щепкіна, 12 (нині – Єлісаветинська), заняття проходили в будівлі на вулиці Червоної Гвардії (нині – Торгова), їдальня розташовувалася на вулиці Херсонській (нині Пастера), а гуртожиток – на вулиці Червоної Гвардії [5].

У перші роки діяльності викладання більшості предметів на німецькому відділенні проходило російською мовою. Тільки починаючи з 1928/29 навчального року викладання було переведено на німецьку мову [1, с. 126]. З цього ж навчального року спеціалізація студентів починалася з третього курсу навчання, а не четвертого, як було в попередні роки. Дана зміна була пов'язана зі скороченням терміну навчання у вишах з 4 до 3 років [6, арк. 6].

У грудні 1930 р. ОІНО було трансформовано, а на його основі створено 3 нових інститути, одним з яких був Одеський інститут соціального виховання (ОІСВ) у складі трьох національних відділень (українського, єврейського і німецького). У

1933 р. ОІСВ було реорганізовано в Одеський педагогічний інститут (ОПІ), якому було передано німецьке відділення з робітничим факультетом і заочним відділенням [7, арк. 40].

У березні 1934 р. на підставі постанови Політбюро ЦК КП (б) У і РНК УСРР на базі німецького відділення ОПІ в Одесі було відкрито єдиний в УСРР ОНПІ, який знаходився за адресою: вулиця Пастера, 42. Основною метою діяльності інституту була підготовка і підвищення кваліфікації вчителів для навчальних закладів німецького етносу в СРСР. З перших днів навчання проходило за чотирирічною і дворічною програмами шість днів на тиждень [7, арк. 40] на 5 факультетах: літературному, історичному (декан двох факультетів доцент Г. А. Денк), географічному, біологічному і математичному [8, арк. 55 зв. – 56]. В останньому навчальному році (1937/38) факультетів було 4: історичний, літературно-мовний, природничо-географічний і фізико-математичний [9, с. 200–201]. Відповідно до наказу заступника народного комісара НКО УСРР від 25 грудня 1934 р. в структуру ОНПІ було введено Одеський і Вормський (с. Вормс, нині – с. Виноградне, Березівського району Одеської області) німецькі робітничі факультети [8, арк. 67 зв.]. Посаду директора інституту в різні часи займали С. Флякс (14 травня – 11 листопада 1934 р.) [8, арк. 1, 57 зв.], І. Класс (11 листопада 1934 р. – 20 лютого 1935 р.) [8, арк. 57 зв., 83 зв.], Т. Молчадський (20 лютого 1935 р. – 1937 р.) [8, арк. 83 зв.], Єрухимович (1937), М. Беркович (1937–1938).

У 1934/35 навчальному році структуру ОНПІ складали 13 кафедр: історія більшовизму, України, народів СРСР (завідувач Х. Фельдман); історія всесвіту (О. Вайнштейн); політична економія (М. Фарбер); діалектичний матеріалізм (С. Коган); педологія, психологія, педагогіка (Д. Елькін); математика (Д. Крижанівський); фізика (Д. Хмиров); зоологія та хімія (Д. Третьяков); ботаніка і географія (Г. Потапенко); російська та українська мови і література (П. Потапов); німецька мова і література (М. Семенов); всесвітня література (Т. Малькмус); військова підготовка (Я. Розіно) [8, арк. 16 зв. – 18]. У 1935/36 навчальному році більшість кафедр було перейменовано з заміною їх завідувачів та зі скороченням їх кількості до 10: історії (завідувач

Г. Трачевський); економіки (Т. Молчадський); літературознавства (Д. Вольф); мовознавства (П. Потапов); психології, педології та педагогіки (Д. Елькін); математики (Е. Гохман); фізики (М. Шейн); зоології, біології та хімії (Д. Третьяков); ботаніки та географії (Г. Потапенко); військової підготовки та фізкультури (С. Шалигін) [10, арк. 36–40]. У першому навчальному році викладацький склад ОНПІ налічував 60 осіб [12, арк. 25–26]. У 1935/36 навчальному році він вже налічував 73 викладача [13, арк. 1–5].

Станом на початок 1937/38 навчального року в ОНПІ на денній формі навчання в 12 академічних групах навчалося 254 студента. Всі вони були забезпечені стипендіями і місцями в гуртожитку [9, с. 201]. Випускників ОНПІ за рознарядкою Одеського обласного відділу народної освіти направляли на роботу до німецькомовних навчальних закладів різних районів УСРР. Так, у травні 1935 р. 6 випускників отримали направлення на роботу до шкіл Мелітопольського, Високопільського, Люксембурзького, Ротфронтівського і П'ятихатського районів Дніпропетровської області [11, арк. 152].

В ОНПІ здійснювалася практика отримання вищої освіти за різними формами навчання: вечірньої [14, арк. 9–10], заочної [15, арк. 8], екстернату. Прикладом останньої форми навчання є короткострокові (одномісячні) курси (екстернат) Центрального інституту підвищення кваліфікації педагогів (ЦІПКП) при ОНПІ [16, арк. 23–26, 38], якими керував відділ підвищення кваліфікації вчителів у складі 11 осіб адміністративно-управлінського персоналу [14, арк. 8].

Станом на 20 лютого 1936 р. на заочному секторі рахувалося 259 студентів, які представляли різні адміністративно-територіальні одиниці СРСР компактного проживання німців: Автономна Молдавська СРР (11 осіб), Закавказька СФРР (1), Одеська (109), Дніпропетровська (71), Донецька (37), Київська (23), Харківська (2), Чернігівська (2), Вінницька (1) та інші області (2) [15, арк. 9–10]. При цьому в період від 1 вересня до 31 грудня 1935 р. з заочного сектору було відраховано 34 студента. Основними причинами для виключення були не подання документів до вишу (10 осіб), відношення до «соціально чужих елементів» (6),

академічна неуспішність (5), приховування соціального походження (5), звільнення з роботи в районному відділі народної освіти (4) тощо. У цілому станом на 1 вересня 1936 р. на заочному і вечірньому секторах ОНПІ підвищення кваліфікації проходило 420 вчителів [15, арк. 12, 39]. Також при ОНПІ здійснювалася підготовка вчителів німецької мови. У 1934–1936 рр. ця задача втілювалася в життя на десятимісячних [17] і восьмимісячних [18] курсах з підготовки вчителів німецької мови при ОНПІ.

За короткий час своєї діяльності ОНПІ постійно перебував у складному становищі – з великими труднощами його керівництву доводилося укомплектовувати педагогічним персоналом сформовані в його структурі факультети. Істотна складність в організації навчального процесу полягала у відсутності навчальних програм з багатьох дисциплін, підручників і посібників, навчального приладдя; нестача кваліфікованих лекторів; відсутність методичних матеріалів з низки дисциплін тощо [15, арк. 8]. Головною проблемою навчального процесу ОНПІ протягом усіх років його існування був дефіцит німецькомовних педагогів, що призводило до ведення викладання значного числа дисциплін російською мовою.

1 листопада 1937 р. бюро Одеського обкому КП(б)У, прийняло постанову «О состоянии работы Одесского немецкого пединститута», поставило питання щодо доцільності подальшого функціонування інституту в місті та переведення його в Енгельс – столицю АРСР Німців Поволжя. Однак ЦК КП(б)У не погодився з цією пропозицією та зобов'язав Одеський обком КП(б)У «зміцнити» інститут керівними кадрами. Постановою ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. ОНПІ було закрито з формулюванням: «Исходя из решения ЦК ВКП(б), Политбюро ЦК КП(б)У признает ненужным и вредным дальнейшее существование особых национальных школ, отделов, классов...». 29 червня 1938 р. згідно з постановою РНК УРСР про реорганізацію окремих національних шкіл, технікумів, вишив було прийнято рішення щодо реорганізації ОНПІ в Одеський інститут іноземних мов (ОІМ) з факультетами німецької, англійської та французької філології [19, арк. 1], який готував викладачів для шкіл і вищих навчальних закладів. У 1960

р. ОПМ було приєднано до Одеського державного університету імені І. І. Мечникова.

У 1920-х – 1930-х рр. в УСРР, як і на всій території СРСР, незважаючи на закриття або реорганізацію всіх дореволюційних національних шкіл, спостерігався культурний ренесанс німецького національного етносу. Німці отримали доступ до навчальних закладів усіх типів. Для них створювалися нові німецькомовні заклади з рідною мовою викладання, яка функціонувала як органічна складова загальної систем освіти УСРР. Розвиток німецькомовних закладів визначався не стільки ставленням влади до німецької культури, скільки позицією самих німців – в умовах коренізації та переведення багатьох шкіл в республіці з російської мови на мови корінного населення, освіта німецькою мовою ставала альтернативою менш сприятливій політиці українізації. Згодом згорання політики коренізації привернуло німецькі маси до безальтернативного варіанту отримання освіти російською мовою. У 1928–1939 рр. діяльність німецьких вишів відзначалася тенденцією нігілістичного ставлення з боку влади до збереження і розвитку їх національної культури. Створюючи генерацію соціалістичної німецької культури на противагу культурі нацистської Німеччини, радянська влада не враховувала особливості традиційної німецької культури, що не тільки не «сконструювало систему німецької національної освіти», як про це помилково пишуть деякі дослідники [20; 21], а навпаки призвело до закриття німецькомовних навчальних закладів, що супроводжувалося політичними репресіями серед німецького населення у 1930-х рр. Радянська влада піклувалась про культурний розвиток німців в СРСР, виходячи зі своїх уявлень про їх потреби, але під час створення нової соціалістичної німецької культури, зовсім не думала враховувати традиційні національні

особливості, що призводило до трагічного протистояння між німецьким населенням і владою.

Список використаних джерел

1. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту. Одеса: ТЕС, 2010. 428 с.
2. Історія Одеського університету за 100 років (1865–1965). К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 423 с.
3. Из протокола Коллегии Главпрофобра // Бюллетень Украинского главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования. 1923. № 9–10.
4. INSTYTUT NARODNOЇ OSVITY = INO // Minerva: Jahrbuch der gelehrten Welt. Berlin und Leipzig, 1928. Band II. M–Z. P. 1821.
5. Миколук В. Десятиріччя робфаків // Шквал. Одеса, 1929. № 10. С. 6.
6. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. Р-1593. Оп. 1. Спр. 747.
7. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 11.
8. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 1.
9. Німці в Україні. 20–30-ті рр. XX ст.: Збірник документів державних архівів України. К., 1994. 244 с.
10. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 35.
11. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 2.
12. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 14.
13. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 20.
14. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 2. Спр. 9.
15. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 2. Спр. 42.
16. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 2. Спр. 39.
17. ДАОО. Ф. Р-1577. Оп. 1. 63 од. зб.
18. ДАОО. Ф. Р-1626. Оп. 1. 21 од. зб.
19. ДАОО. Ф. П-11. Оп. 1. Спр. 1393.
20. Очеретянко С. І. Німецька національна освіта в Україні (20–30-ті роки XX ст.): Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Харків, 2003. 221 с.

21. Мирошниченко А. В. Состояние национального образования и культуры немецкого этноса в Российской империи на рубеже XIX–XX вв // Вісник Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2008. № 1 (22). С. 163–170.

*Levchenko Valeriy, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Odesa National Maritime University
Odesa*

ON THE HISTORY OF THE ODESA GERMAN PEDAGOGICAL INSTITUTE (1934–1938)

Abstract. *Based on a wide range of sources, this article provides a brief overview of the history of the Odesa German Pedagogical Institute. Despite political and economic challenges, efforts were made to address issues related to material and technical support, create conditions for the work of the teaching staff, and train and retrain German-speaking pedagogical personnel.*

Key words: *Odesa German Pedagogical Institute, German-language higher education, higher education in Odesa, teacher training.*

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції **«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»**, яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Яковлєва Д. Є.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.